

Великі фантазії малого Сашка (дитинство Олександра Довженка)

Сашко Дерманський

ХМАРИ

Битва розпочалася несподівано. Спочатку ніхто й не збирався битися.

Велетень у крилатому брилі йшов собі, ба навіть не йшов, а поважно плив прозорим небом, наче він прогулюється й нікуди не поспішає. Мабуть, немає в нього ні городу, на якому треба стояти рачки й полоти або пасинкувати тютюн, немає, вочевидь, і вічно голодної худоби в господарстві, яка повсякчас голосно вимагає, аби її порали.

Плив собі та й плив, інколи поглядаючи вниз, на Сашка, аж Сашкові ставало трохи моторошно. Тоді він завмирав, не ворухився і навіть не дихав, прикидаючись неживим. Заплющував очі й молився, щоб тютюн, між рядками якого він причаївся разом із вірним своїм другом Піратом, розрісся так густо, аби велетень не угледів його й не згріб своєю закрученою назад трипалою рукою. Велет або ж справді не бачив малого, або таки мав його за неживого (а яке йому діло до неживих хлопчиків?), або ж просто вважав Сашка недостойним своєї велетенської уваги. Хоч як там було, але ні Сашка, ні Пірата велетень не займав. І добре.

Найцікавіше було спостерігати, як вряди-годи зі здорованевої голови кудись зникав капелюх, і Сашко думав, що велетень скидає його, бо з кимсь вітається. Але в полі зору нікого не було видно, та й у жодній руці велета бриль не опинявся. Сашко вирішив, що то вітер краде, а потім повертає його господареві — грається так.

Орел налетів зненацька. Ховаючись у величезній хмарі, він стрімко наздогнав велетня, а потім раптово накинувся тієї миті, коли вітер оголив здорованеві його кучеряву голову.

Сашко чомусь вирішив, що в капелюсі є якась чудесна велетенська сила, і без нього велетень зробився дуже вразливим. Орел був менший, але мав такий страхітливий пазур на одній нозі, що Сашкові раптом стало шкода велетня. Він і сам не знав, чому. Може, через те, що той не зачепив малого, хоча, напевне, й запримітив його в тютюні. А може, тому що орел напав ззаду, а так робити нечесно.

Причини вболівання за велета Сашко так і не усвідомив до кінця, але тут-таки закричав.

— Стережі-і-іться-а-а! — закричав Сашко з густого тютюну, що ріс у них на городі.

Від того крику пес Пірат, що дрімав поруч, зарившись носом у тютюнове листя, підскочив і жалісно заскавулів у те ж таки небо. А там!..

Велетень чи то почув відчайдушний хлопчиків крик, чи вловив подих смерті над чуприною, але раптом пригнувся й увібрав у себе голову так, наче її в нього ніколи й не

було, або наче він забув її вдома, виходячи на прогулянку небом. Орел промайнув над ним, лише трохи черкнувши довгим пазуром велетневі по плечу. І тут велетень зовсім несподівано перейшов у атаку. Він вхопив хижу птицю за її гостру, наче бритва, зброю тією рукою, що недавно була викручена назад.

Орел ударив крильми по руці — раз, удруге, — та велетень міцно тримав його. Тоді орел зібрався на силі й відчайдушно шарпонувався вгору. Велетень від подиву знову виставив на світ божий свою фізіономію. Треба сказати, що в нього було лишень одне око, але тепер, певно теж від подиву, воно зробилося великим-великим, ледь не на цілу голову. І крізь те око було видно, яке сьогодні голубе-голубе небо.

А орел тим часом шугонув просто до сонця. Він тягнув за собою свого полоненого, хоч як той пручався. Вітер вже не грався капелюхом, бо й сам, либонь, уважно спостерігав, чим закінчиться велика небесна битва.

"Навіщо він тягне туди велета? — думав Сашко. — І що буде, коли дотягне до самісінького сонця? Ага, — раптом здогадався хлопчик, — він надумав спалити велетня на сонці, бо ж воно, казали, дуже гаряче" І Сашкові стало ще більше шкода велетня. Сашко охоче йому допоміг би, але не знав як.

Велетень теж не хотів, щоб його підсмажили, мов лина, тому боровся з ворогом. Він почав роздуватися, робитися не просто велетнем, а велетенським велетнем. Ось він уже завбільшки з цілий город, ось уже на півнеба... все дарма. Орел здіймався вгору, наче в пазурах його не велет, а щойно викрадене з їхнього подвір'я курча.

"Треба бігти до діда, — осяйнуло Сашка, — він же над усе любить сонце, все життя на сонці печеться, ніколи не ховається від нього, он і тепер на погрібнику лежить, — може ж він знає, як урятуватися від сонячної спеки. Таки мусить знати! Треба бігти й розказати йому про битву". Сашко вже зірвався на ноги, щоби мчати, як раптом подумав: "А як же переказати дідові, що до чого? Хіба ж таке перекажеш, тут самому треба бачити. От якби я вмів якось показати все, що хочу, кому захочу. Щоб побачили, як я це бачу. Ех, — Сашко тільки рукою махнув і знову сів на землю. — Буду кричати," — вирішив він і закричав:

— А-ха! Ах-х-ха-а! — якимось мама кричала так у небо, коли коршак узяв зозулясту курку.

— А що ти там кричиш, добра б тобі не було! — раптом долинув від хати пронизливий голос всюдисущої баби, дідової матері. — Знов, іророва твоя личина, тютюн ламаєш?!

Овва! Тут вже було не до битви, тут треба було втікати й то швидко. Бабу боялися всі. Не так бабу, як її прокльонів, якими вона сипала день і ніч на всіх, хто траплявся їй на очі. Найбільше перепало Сашкові й Піратові. Що там і казати, навіть велетень з орлом умить розтанули в небі, зачувши бабин голос — Сашко зиркнув угору й нічого, крім кублища білих хмар, там не побачив.

"Цікаво, куди вони поховалися?" — подумав хлопчик.

Однаке розмірковувати було годі, бо бабина зігнута постать вже шкандибала біля рядків з буряками, а поперед неї, знищуючи все на своєму шляху, шкварчали вишукані

прокльони.

Куди?! Ясно, куди, — в малину! Сашко й Пірат вмиль зрозуміли одне одного і чкурнули в свій одвічний прихисток. Єдине місце, де хоч якось можна було сховатися від баби, були зарості малини. Хоч там, у самісіньких хащах, певно, водилися гадюки, але краще вже нехай жалять вони, ніж бабині прокльони.

Втікачі прожогом ускочили в кущі. Велетень і орел уже були там, у малині. Від страху вони поробилися зовсім дрібненькими й сиділи тихо-тихо, наче дві білі мишки.

ПІРАТ

Як уже було сказано, Сашко мав нерозлучного друга — Пірата. І що воно за пес! Хто каже, що собака як собака? Е ні, не кажіть такого, бо Пірат не з тих псів, про яких ви оце подумали. Пірат — незвичайний. У звичайних собак хвіст собі та й усе, а в Пірата — бубликом, у звичайних собак вуха як вуха, а в Пірата — наче міллю поїдені, ще й якось вивернуті назовні, в звичайних собак шерсть як шерсть, — а в Пірата не така, вона в нього кудлата й заплутана, щедро прикрашена реп'яхами та "собачками" з череди. Вгадати ознаки якоїсь благородної породи в ньому було важкувато, бо де їй було взятися. Якби хтось надумав простежити Піратів родовід, то генеалогічне дерево привело б дослідника швидше до степового вовка, ніж до якогось сеттера чи там вівчарки. Пірат належав до чистокровної української селянської породи.

Пес ніколи не знав ланцюга й нашійника, що не могло не позначитися на його характері — Пірат був мрійником і нишпоркою. Про що може мріяти собака, який змалечку сидить на прив'язі? Хіба що про велику смачну кістку. А от Піратові були відомі всі переваги вільного життя, і його творча уява була безмежна. Й ота мрійлива собача натура весь час гнала Пірата в найромантичніші й найзагадковіші місця — в реп'яхи, в малину, в тютюн, в різні дрімучі бур'яни, де можна було полювати на мишей, жаб і всяких кузюк. З кожного такого полювання пес повертався увінчаний усім, що може чіплятися до шерсті.

А ще Пірат був дуже роботящий. Він сильно переймався долею всього господарства. Тому часто рвав на городі молоденькі огірочки й носив їх до саду, де акуратно складав на купку, заганняв до курника заблуканих курей, а коли знаходив де зайві яйця, то сумлінно їх випивав.

Бабі Марусині, дідовій матері, чомусь не подобалася ця хазяйська жилка Пірата, тому вона весь час його кляла, закликаючи собі в поміч усе небесно-божественне начальство на чолі з Божою Матір'ю. Пірат не дуже переймався з цього приводу, але баби завжди намагався уникати. Певно, пам'ятав сумну долю їхнього kota, котрого баба таки заклала до ручки, й той якось сховався в тютюні й там віддав Богу свою стражденну котячу душу.

Сашко любив Пірата. Пес був чи не єдиним його другом. Хлопчик мав п'ятьох старших братиків, але якось до них у хату прийшла невідома страшна пошесть і в один день забрала всіх п'ятьох від батька й матері. Сашко дивом лишився живий. Була, щоправда, менша сестричка, що вже потім народилася, проте вона ще навіть не вміла

ходити й не знала, яка то втіха — шукати на городі чи за хатою закапелки, де можна або чимось смачненьким поживитися, про щось помріяти в чарівній тиші, або просто сидіти й боятися гадюки. А от Пірат розумівся на всіх згаданих радощах хлоп'ячого життя й завжди поділяв їх з Сашком. Утім, не завжди. Якось він покинув свого друга аж на два дні.

Одного разу з якогось доброго дива, певно, знову ж таки через свою неспокійну мрійливу вдачу Пірат подався за Сашковим батьком аж у сусіднє село. Батько поїхав кіньми на базар, а пес учепився за ним. Спочатку батько відганяв Пірата батою, але той відстане трохи, а потім далі за гарбою біжить. Батько плюнув і вже не зважав на собаку.

На базарі робився такий гармидер і стояв такий галас, що батько, наче в річку, пірнув межи базарний люд і геть чисто забув про Пірата.

А Пірат теж, щойно втрапив на ринок, забув про все на світі. Вся та довколишня колотнеча, той гамір і рейвах спочатку оглушили його, наче обухом по голові, а потім — зачарували. Пірат-бо зроду не бачив стільки людей за раз. Кожен кудись ішов, до чогось приглядався, прицінювався, хтось голосно вихваляв свій крам, а хтось той же таки крам не менш голосно критикував, кривлячись, як од редьки, і спльовуючи під ноги, в пилуку. А крім людей, на базарі було ще повно всякої худоби, птаства, і все те квоктало, гелготало, ремигало, рохкало або іржало. Одне слово, краса і чари.

Базар заворожував усяку людину. А що вже казати про пса, який вперше потрапив на торговище!

Зачарований, Пірат блукав поміж ногами й возами доти, доки не споночило. Тут він похопився. Людей вже майже не було, вози пороз'їжджалися хто куди, і свого рідного воза він не знайшов. Ліг зажурений під рядами та й заснув.

Коли батько повернувся додому без Пірата, Сашко аж заплакав. З ким же він тепер ховатиметься від баби? З ким розкошуватиме в городині серед гарбузових і тютюнових квітів? З ким ганятиме берегом понад Десною, лякаючи жаб?

— Дайте мені торбу й шматок хліба, мамо, — випалив Сашко, сьорбаючи носом, — я піду.

— Куди це ти зібрався? — злякалася мати. — Вже вечір скоро.

— Піду Пірата шукати, — відповів хлопчик. — Де він там серед чужих людей? Його ж хтось може й набити.

— Облиш, синку, — пригорнула Сашка до себе мама, — він знайдеться. За тиждень, наступної неділі, батько поїде на базар та й знайде. Де він звідти подінеться, ждатиме.

— А як не ждатиме, мамо? — перестав схлипувати Сашко. — Ні, мені треба його знайти, це ж мій друг.

— Якщо друг, то прийде, — промовила мама, — друзі своїх не кидають.

— Чесно? — спитав хлопчик.

— Я так думаю.

Пірат прийшов третього дня. Сашко саме сидів коло погрібника й випитував у діда Семена, чи бувало в його житті так, щоб собака губився, а потім сам по собі

знаходився? Дід казав, що бувало.

Сашко зітхав і раз за разом поглядав через тин на вулицю. І коли він вже майже втратив надію, раптом побачив ген там на дорозі сіру цятку. Вона наближалася й щомиті ставала схожою на...

— Пірат!!! — не своїм голосом заволав Сашко. — Пірат повернувся!!!

Це таки був Пірат. Коли до рідного двору лишилося метрів сто і пес упізнав Сашка, то так зрадів, що впав у дорожню пилуку, покачався там, наче малий цуцик, та так вже й повз до самої хвіртки по-пластунському — замурзаний і щасливий.

А хто був не менш щасливий, то це Сашко. Він обняв свого друга і навіть поцілував його в мокрий ніс.

Мама втерла краєчком хустки сльозу й пішла до хати.

ВОРОНА

Влітку разом з батьком, дідом та іншими дорослими косарями з села Сашко їздив на косовицю. Повірте, більшого щастя йому не було й не могло бути. Бо ж сіно завжди косили на берегах Десни, а чарівнішого місця, ніж улюблена річка й луки понад її берегами, Сашко не знав. От де можна було досхочу наганятися, накричатися, наперекидатися через голову, наїстися ожини, наловити риби прямо руками на обмілині, наперегукуватися з луною... А ввечері, коли косарі розпалювали багаття й варили юшку, Сашко нашорошував вуха, щоб слухати не переслухати дідових бувальщин про те, який колись був чудовий світ, — не те, що зараз, — та яка була здоровецька риба, які дебелі комарі, які зірки яскраві, які люди були, ох і люди ж колись були!..

З усіх тих балачок Сашко найперше зрозумів, що світ вже переводиться і скоро зведеться на ніщо. Більше за все хлопчик боявся, що всохне Десна й тоді вже ні сомів у ній не буде, ні линів, самі тільки жаби. І ще — не будуть зірки з місяцем спочивати на воді. Погано, коли всього цього не стане. Та батько втішав сина, кажучи, що нічого такого не трапиться, й тоді, заспокоївшись, Сашко засинав.

Багато дивовиж траплялося на косовиці, та найчуднішою химерією була ворона. На взір — звичайнісінька собі ворона, як усі ворони — чорна, лискуча, з крилами й хвостом, ніяких особливих прикмет не мала, проте...

Косарі знали її вже не перший рік, і вона їх знала, навіть, здавалося, розуміла, коли про неї заходила мова. Так-от, косарі голову могли закласти, що та ворона не проста, ой не проста! А яка ж? А спеціальна. Погодна. Вона погоду вгадувала. Точніше, якби вгадувала, то кат би з нею, воно навіть зручно, але ж клятуща не вгадувала, ні, — накликала погоду. А як на правду, то не погоду, а негоду. Варто було птиці сісти на свою улюблену вільху, що поблизу куренів, і прокарати противнючим хрипким голосом — то вже знайте: за півгодини лине дощ. Та як дощ, то ще півбіди, частіше в лиховісної виходило накаркати зливу або навіть страшну грозу з градом.

— Тьху на тебе, нечисть ти така! — лаялися косарі. — Знов накаркала, матері твоєї... — відтак вони збиралися швиденько й ховалися до куренів, бо знали, що вже

косовиці в той день не буде.

Спочатку птаху пробували проганяти, але від того було ще гірше. Розсердившись, ворона влаштувала таку хвищу, якої світ не бачив. Якщо ж триклятушу не зачіпали, то вона могла змилюватися й просто каркнути разок-другий та обмежитися дрібною мжичкою.

Отака ворона. Шкідник якийсь, а не ворона. Не раз вона накликала таку ляпавицю на кілька днів, що вже скошене сіно ніяк не могло висохнути й згнивало. Розлюченим косарям нічого не лишалось, як згортати свій табір, запрягати коней і з порожніми руками повертатися додому.

Одного разу противній птасі знову щось не сподобалося, і вона накликала дощу, котрий лляв цілий день. Під вечір ущух, всенюк ніч відпочивав, а зрання ворона знову сіла на вільсі, що майже коло того місця, де на ніч розводили багаття, і знову завела свою огидну пісню. Покричала та й втекла десь у бік лісу,

а вже перегодою дощ ушкварив з новою силою. Аж до вечора.

— Як ще й завтра дощитиме, то будемо збиратися додому, нічого тут сидіти! — понуро кинув Сашків батько, вкладаючись спати.

"Як це додому? — в розпачі думав Сашко. — Я ж іще не набувся коло Десни, ще не наївся ожини, не накупався в отій мілкій заплаві, не наловився метеликів. Ні, не можна ще додому їхати, геть не можна". І Сашко вирішив боротися за своє щастя.

Коли всі в таборі поснули, хлопчик вийшов з куреня.

Поруч з воронячою високою вільхою росла зовсім молоденька й низька осика. З неї Сашко вирішив зробити страшне опудало. Опудала були чи не на кожному городі в їхньому селі, вони стояли, розчепіривши руки, і відлякували від городів жадібних до всякого насіння та овочу горобців, синиць і, звісно ж, ворон.

Сашкові ніколи не випадало нагоди робити опудало власноруч. Але ж він мав таку безмежну творчу уяву, що навіть не сумнівався в успіху своєї затії. Із запалом і цікавістю хлопчик заходився коло деревця.

Спочатку він підклав трохи дровець у вогнище, яке ще не зовсім погасло, й почав шукати опудалу одяг.

У дядька Самійла позичив солом'яного бриля й накинув на верхівку осички. Вийшло гарно, але на опудало деревце ще не було схоже, швидше скидалося на пагін, на котрому висить бриль. Треба було знайти ще якусь вдяганку. Сашко поснував поміж куренями й зазирнув до дідового. Там, звісно, було хоч в око стрель, проте малий знав, що його дід Семен вночі вкривається своїм ветхим сіряком — таких і не шиють тепер. Він намацав дідову одіж, котра вночі була йому за ковдру, й потяг до себе. Куди там! Дід тримав сірячину руками й не хотів віддавати. Сашко смикнув дужче. Дід завогтузився, щось пролепетав старечим своїм голосом, але не відпускав. Тоді Сашко шарпонував щосили. Дід щось там уві сні лайнувся, відпустив свій скарб, — і онук полетів разом з дідовою рядниною на землю.

Сіряк був як на осичку шитий. Отепер деревце вже дужче нагадувало ті опудала, яких повно по сільських городах.

Сашко вдоволено оглянув своє творіння й збагнув, що опудалу чогось бракує. Чого? "А, — здогадався хлопчик по хвилі, — йому треба чоботи!" Ясно, що чоботи ніяк не взуєш на осичку, але їх можна було рівненько поставити коло стовбура і скидалося б на те, ніби в опудала є дві ноги.

Де ж узяти чоботи? Сашко кинув оком по куренях. Таки фортуна була цієї ночі за нього: з одного куреня стирчали чийсь ноги, взуті в чоботи.

Тут мороки було більше, ніж із сіряком. Спробуйте стягнути з когось чоботи, коли їх власник спить і навіть не здогадується, задля якої благородної справи його роззувають.

То були чоботи дядька Микити. Сашко дізнався про це з голосу, коли узявся до першого чобота.

— Та чого ти, Одарко? — крізь сон, проте доволі чітко запротестував дядько з куреня. — Та облиш!.. Бр-р-р. Нехай буду м-м-м-м спати на коні, чого ти вчепилася, як та п'явка?

Таки заволодівши першим трофеєм, Сашко причаївся на секунду, поки дядько Микита не перестав сперечатися з жінкою, а потім узявся до другого чобота. Суперечку з тіткою Одаркою тут-таки було поновлено.

— Та не п'яний, кажу, — торочив спросоння бідолашний дядько, — а хоч би й п'яний! Не митиму ніг, одчепися, клята, в печінках вже мені сидиш... Не руш, кажу, бо... м-м-м... напій коня, ледащо, кому кажу?.. м-м-м...

Нарешті Сашко мав двоє чобіт. Він акуратно поставив їх під осичкою, ще раз оглянув свій пречудовий витвір, пішов до куреня, де давно спав батько, притулився до нього й також заснув.

Табір прокинувся на зорі, з першим репетом дядька Микити. Під ранок його ноги так закоцюбли, що сердешний аж прокинувся.

— Обчистили! Люди добрі, рятуйте — обчистили! Чоботята стягла погань якась! Що ж це коїться?! Чоботята ж як золото були!

Тут усі посхоплювалися. До дядька Микити приєднався дід.

— А сіряк? Де сіряк, дідько б когось узяв! Новесенького сіряка поцупили! Ще ж не ношений майже був! Що ж це робиться?!

Довго б ще кричали потерпілі, якби Сашко не виліз із куреня й не пояснив усе старшим. Спочатку його хотіли насварити, але батько сказав:

— А чого, може, малий діло каже. Ану ж давайте побачимо, що з того вийде.

А вийшло все пречудово. Ворона не забарилася. Ще косарі й не поснідали, як вона вже тутечки. Та тільки підлетіла до табору, та як угледіла Сашкове опудало — то тільки її бачили. Втекла в ліс і носа більше не потикала.

— Оце козак! — похвалив Сашка дядько Самійло. — Видно, що голова не для шапки причеплена! Будуть люди з тебе. Це ж треба було до такого додуматися! Молодець, малий, дай п'ять.

Та Сашко вже не чув. Він біг аж ген лукою по коліна в росі. Сашко поспішав: йому бо ще треба було пізнати цілий світ над "зачарованою річкою Десною".

Історія людини в історії людства

Коли малий Сашко Довженко виріс, то навчився доносити до людей те, що бачить і відчуває сам, бо став видатним письменником і художником, славетним кінорежисером, класиком світового кінематографу. Прославили Олександра Петровича такі фільми, як "Сумка дипкур'єра", "Звенигора", "Арсенал", "Аероград" та інші. А фільм "Земля", знятий 1930 року на Київській кінофабриці, був названий однією з двадцяти найкращих стрічок усіх часів і народів.

Любов до людей і всього живого малий Сашко проніс через усе життя. Ще й сьогодні на київській кіностудії, що носить ім'я Олександра Довженка, можна побачити прекрасний яблуневий сад, посаджений колись його невтомними руками.